Komunistička ideologija u hrvatskim školskim priručnicima nakon Drugoga svjetskoga rata

Grčević, Mario; Baković, Matijas

Source / Izvornik: **Kroatologija : časopis za hrvatsku kulturu, 2018, 8, 153 - 169**

Journal article, Published version
Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:714959

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

UDK 821.163.42(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljen 3.12. 2017.
Prihvaćen 18.6.2018.

Mario Grčević
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska cesta 83d, Zagreb
mgrcevic@hrstud.hr

Matijas Baković
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska cesta 83d, Zagreb
mbakovic@hrstud.hr

KOMUNISTIČKA IDEOLOGIJA U HRVATSKIM ŠKOLSKIM PRIRUČNICIMA NAKON DRUGOGA SVJETSKOGA RATA

Neposredno nakon Drugoga svjetskoga rata tiskani su priručnici za škole koji se od prijašnjih razlikuju implementacijom političkih ideologema kojima je cilj kroz nastavni proces ideološki indoktrinirati učenike. Usporedba prvoga poslijeratnoga izdanja Boranićeva pravopisa iz FNRJ (1947.) s izdanjem iz 1940. i analiza novonapisanih gramatičkih priručnika iz 1947. i 1948. (Brabec–Hraste–Živkovićeva *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za III. razred gimnazije. Tvorba riječi, sintaksa i narječja* iz 1947. i Frol–Brabecov *Naš jezik. Gramatika i pravopis za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije* iz 1948.) pokazuje da to vrijedi i za pravopise i gramatičke priručnike napisane za škole.

Ključne riječi: Dragutin Boranić; Ivan Brabec; Ivo Frol; pravopis; gramatika; ideologija; komunizam; kršćanstvo; Jugoslavija

Uvod[1]

Nakon Drugoga svjetskoga rata sva je vlast u komunističkoj Jugoslaviji pala u ruke Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) koja je kulturno-društvene procese kontrolirala preko *Politbiroa*. Kako bi se odluke Politbiroa što brže ostvarivale, osnivana su posebna tijela. Za realizaciju programskih ciljeva na kulturnom planu bio je zadužen *Agitprop*[2] (punim nazivom: *Odjeljenje za agitaciju i propagandu*). Agitprop je formiran u Drugom svjetskom ratu po uzoru na SSSR, a djelovao je s ciljem kontroliranja i usmjeravanja cjelokupnoga intelektualnoga stvaralaštva u državi prema ideološko-političkim direktivama CK KPJ. I poslije završetka rata, smjernice za kulturno-političko djelovanje bile su preuzimane iz tadašnjega SSSR-a (usp. Goldstein 2008: 429). To će potrajati sve do 1948. godine, kada dolazi do razilaženja Jugoslavije i SSSR-a, kojega će se posljedice osjetiti u svim sferama života, pa i na kulturnom polju. Struktura kulturno-političkoga djelovanja preslikavala se sa savezne razine na republičke, pa je za Hrvatsku na kulturnom i političkom polju bio zadužen *Agitprop CK KPH*. On je nadgledao i koordinirao cjelokupni društveno-politički život, od tiska novina, časopisa, školskih knjiga, a zadavao je i smjer kojim se trebala kretati poslijeratna jugoslavenska kulturna politika u Hrvatskoj. U umjetnosti je zadani pravac bio *socrealizam*, a društveni i kulturni život bio je podređen njegovim idealima te marksističkomu učenju. Djelovalo se u smjeru promidžbe naslijeđa NOR-a, politike i ideologije KPJ-a, socijalizma i realizma pa se stoga nadzirao tisak svih novina i knjiga koje su prolazile strogu kontrolu (usp. Spehnjak 2002: 96). Kad se sve to uzme u obzir, postaje jasno da su se nadležne službe bavile i pravopisnim i gramatičkim školskim priručnicima preko kojih se ideološki moglo utjecati na učenike u osnovnim i srednjim školama.

1 Uvod, zaključak i poglavlja o pravopisu napisao je u glavnini Matijas Baković, a Mario Grčević napisao je poglavlje o gramatičkim priručnicima te odabrao temu istraživanja. Autori su međusobno pročitali i doradili dijelove teksta.

2 Više o djelovanju *Agitpropa* u Hrvatskoj vidjeti u Šarić 2010., o ustrojstvu *Agitpropa* vidjeti Dimić 1988: 36-46, Jandrić 2005: 159-167.

Pravopisi

Godine 1947. izlazi prvo poslijeratno izdanje Boranićeva *Pravopisa hrvatskoga ili srpskoga jezika* u kojem piše da je riječ o prerađenom izdanju. Preradba se nije odnosila na pravopisna pravila, nego na primjere kojima se opisuju pojedina pravila. Brojni primjeri kršćanske tematike iz starijih izdanja Pravopisa u novim se izdanjima zamjenjuju primjerima koji su u službi jugoslavensko-komunističke promidžbe.

Promjene koje su uvedene u *Pravopis* iz 1947. mogu se tematski razvrstati u četiri cjeline:

1. "Bratstvo i jedinstvo"
2. "Omladina"
3. "Socijalistička ideologija i zajedništvo" (do 1948. sa SSSR-om)
4. "Tekovine NOR-a"

Svaku od tih tematskih cjelina predstavit ćemo ovdje odabranim karakterističnim primjerima i usporediti s primjerima iz izdanja iz 1940. godine[3]. To je izdanje, što se primjera tiče, istovjetno s izdanjem iz 1941. godine, a pojedini primjeri iz 1947., vezani prvenstveno uz SSSR, u izdanju iz 1951. godine više se ne pojavljuju zbog jugoslavensko-sovjetskoga sukoba 1948. godine. Primjeri koji se ovdje donose uzeti su iz istih pravopisnih pravila kako bi se lakše vidjelo što je i kako mijenjano u pojedinim izdanjima.

1. Bratstvo i jedinstvo

Tijekom cijeloga postojanja FNR Jugoslavije (a poslije i SFRJ) ideologem *bratstvo i jedinstvo* bio je ključni u promidžbenom smislu. Isticanjem zajedništva jugoslavenskih naroda nastojao se stvoriti okvir za zajednički suživot međusobno različitih naroda pod okriljem socijalističke ideologije. *Sloga* i *zajedništvo* ističu se i u pravopisnim primjerima kao preduvjet prosperitetu i napretku cjelokupne zemlje, a prethoditi mu je

3 Kako bi se prikazao što veći broj primjera iz 1947. godine, usporedbe s primjerima iz 1940. godine donose se samo za prve dvije cjeline, ali je iz ponavljajućih cjelina iz kojih su primjeri preuzeti jasno koji su i kakvi primjeri mijenjani.

trebalo stvaranje zajedničkoga identiteta koji bi prihvatili svi narodi (usp. Spehnjak 2002: 170-171).

Pisanje (i izostavljanje) zareza	
1940. (1941.)	**1947. (1951.)**
Mili Bože, na svemu ti hvala! (1940: 76; 1941: 71) *Mi smo djeca blagoga, dobroga i milosnoga Oca.* (1940: 76; 1941: 70) *Šta je ljepše od slave Božje i od večere s pravdom stečene?* (1940: 76; 1941: 71)	*Nitko nije mogao do danas niti će ubuduće moći da ugasi plamen bratstva i jedinstva naših naroda. (1947: 65; 1951: 68)* *Više nego ikad potrebna nam je sloga.* (1947: 68; 1951: 72) *Dakle, na miting ćemo poći svi zajedno pod zastavom.* (1947: 69; 1951: 72)

Dvotočje (1940.) / Dvije točke (1947.)	
1940. (1941.)	**1947. (1951.)**
Nadjenut ću sinu ime Emanuilo, koje će reći: s nama Bog. (1940: 79; 1941: 73)	*Neka živi ono, što nam je najdraže: bratstvo i jedinstvo naših naroda!* (1947: 72; 1951: 75)

Točka i zarez	
1940. (1941.)	**1947. (1951.)**
I kao što se nadamo, da se do svršetka ovoga stoljeća u hramovima našim ništa ne će nalaziti ni spolja ni iznutra, što nije iz života narodnoga izašlo, što nije vrsna ruka stvorila, po vjeri, ljubavi, nadi i pobožnosti svojoj; tako se isto uzdamo, da će sve to biti mnogo ljepše i mnogo krasnije, mnogo veličanstvenije, mnogo savršenije i mnogo ugodnije Bogu od onoga, što su doslije na hramovima našim tuđe ruke radile. (1940: 78; 1941: 72)	*Partizanski odredi i kasnije Narodno-oslobodilačka vojska i još kasnije velika Jugoslavenska armija potpuno su izvršili svoj zadatak, da su se borili i oslobodili svoju zemlju; ali oni su u toku borbe uzeli na sebe još jedan drugi veliki, politički zadatak: da oslobođenu zemlju učine sretnijom, nego što je bila, da pobijaju sijanje međunarodne mržnje, da šire slogu i stvaraju bratstvo i jedinstvo naših naroda.* (1947: 72; 1951: 74)

2. Omladina

U Jugoslaviji se velika pozornost posvećivala odgoju i obrazovanju *omladine* koja je trebala činiti temelj budućega zajedništva pa je Okružni sud u Zagrebu 1947. godine, budno motreći nad ćudorednošću *omladine*, zabranio glazbeni album sa stranim skladbama jer „svojom muzikalnošću, sadržajem ili jednim i drugim štetno djeluju naročito na odgoj omladine: takav rad ide za tim da danas omladinu odvrati od aktivnosti u obnovi, da je uspava i u njoj budi nemoralne sklonosti" (nav. prema Spehnjak 2002: 122).[4] Upravo je *omladina* bila zalog bolje budućnosti i njezinim se (pre)odgojem nastojalo prevladati sve nacionalne i vjerske razlike. Socijalistički su ideolozi znali da će se teško preoblikovati stariji ljudi i njihove životne navike pa su polje djelovanja usmjerili na one koji tek trebaju oblikovati svoj životni nazor, a tu se školsko obrazovanje odlično uklapalo s brojnim radnim akcijama u izgradnji porušene zemlje.

Velika slova	
1940. (1941.)	**1947. (1951.)**
Djeca mole Očenaš, Zdravomariju i Vjerovanje. (1940: 41; 1941: 39) *Reče Bog: „Neka bude svjetlost!" I bi svjetlost.* (1940: 41; 1941: 39)	*Naša država posvećuje naročitu pažnju omladini i zaštićuje njezin odgoj. Zašto? Zato, što je omladina njezina budućnost.* (1947: 52; 1951: 55) *Na III. kongresu Narodne omladine Jugoslavije Tito je rekao: "Narod koji ima takvu omladinu, ne treba se bojati za svoju budućnost".* (1947: 52-53; 1951: 55)

Pisanje *uzvičnika*	
1940. (1941.)	**1947. (1951.)**
S vama došla svaka sreća i sam Gospod Bog! (1940: 74; 1941: 69)	*Omladino! Budi prva u borbi protiv nepismenosti!* (1947: 62; 1951: 66)

4 O omladinskim radnim akcijama Slobodan V. Ristanović (2014: 3) ističe: „Prema detaljnoj (i tačnoj) statistici, redovno vođenoj u štabovima omladinskih brigada iz naselja, tokom pedesetogodišnjeg perioda (1941 – 1990), na svim omladinskim radnim akcijama na teritoriji SFRJ – ne računajući, takođe, masovne lokalne radne akcije – učestvovalo je oko 2,000.000 graditelja, koji su, svojim udarničkim i požrtvovanim radom u izgradnji navedenih privrednih i ostalih objekata, dali preko 130,000.000 dobrovoljnih radnih dana".

Zarez	
1940. (1941.)	**1947. (1951.)**
Vjera je, da se drži, a zakon, da se brani. (1940: 75; 1941: 70) *Domaćin mu prihvati: „Bog ti dobro dao!" pa mu reče, da sjedne do njega.* (1940: 77; 1941: 72)	*Omladinska radna brigada popravila je cestu osam dana prije, nego je bilo predviđeno.* (1947: 64; 1951: 67) *Omladina se zavjerila, da će časno i potpuna izvršiti sve svoje obaveze.* (1947: 66; 1951: 69) *Na Omladinskoj pruzi naši omladinci rade li rade! (= udarnički rade)* (1947: 68; 1951: 71) *Omladinci su u rano jutro krenuli na rad pjevajući.* (1947: 71)

Dvotočje (1940.) / Dvije točke (1947.)	
1940. (1941.)	**1947. (1951.)**
Ako je sunce visoko, ako je more duboko, ako je sve puno Božjega stvora, i po zraku i po vodi i po kopnu: čovjek, u koga nauke nema, za to se ne stara, za to ne pita; njega niti je briga, koliko je toga, ni kako je, ni zašto je, ni otkad je, ni od koga je, ni komu je. (1940: 78; 1941: 73)	*Omladina će na ovome trećem sastanku ogledati svoje djelovanje i iznijeti plodove jednogodišnjeg truda; bit će ovi proljetni dani za nju doba žetve, a u isti čas i dani nove sjetve na našoj narodnoj njivi: omladina ima zlatne ruke, i svaka kaplja njezina znoja plodonosna je u vrijeme mira, kao što bijaše plodonosna i svaka kaplja njene krvi u godinama rata.* (1947: 72-73; 1951: 75)

3. Socijalistička ideologija i zajedništvo (do 1948. sa SSSR-om)

U ovoj tematskoj cjelini nalazimo primjere koji veličaju socijalističku ideologiju i ističu zajedništvo sa SSSR-om. Ipak, svi takvi primjeri[5],

5 Ovdje se donose podebljano.

nakon sukoba 1948., u novom izdanju iz 1951. netragom nestaju, ali su zadržani temeljni pojmovi i primjeri socijalističke ideologije kao što su spominjanje Lenjina i Oktobarske revolucije, dok je svaki spomen Staljina i njegova SSSR-a uklonjen. Posebno se u primjerima naglašava da je Jugoslavija narodna država građena po mjeri radnika u kojoj se država brine za svoje podanike i u kojoj su zajamčene sve građanske slobode. Upravo to isticanje građanskih sloboda trebalo je u narodu stvoriti privid jednakosti koji može pružiti jedino socijalistički ustroj zemlje (ne treba zaboraviti da su nakon Drugoga svjetskoga rata mahom komunističke diktature u nazivu zemlje imale oznake *narodna*, *demokratska* i sl. koje su trebale stvoriti izvanjski privid slobode u takvim zemljama). Među primjerima se mogu pronaći i klasične komunističke parole, kao npr.: *Dok traje obnova, nema odmora.* (1947: 65; 1951: 68); *Nikada natrag – uvijek samo naprijed!* (1947: 74; 1951: 77) i sl.

Pisanje pridjeva, pokreta, sporazuma i sl.	
1940. (1941.)	**1947. (1951.)**
Šurmin-Bosančeva Čitanka, modruško-riječka županija, srpsko-turski rat [6] (1940: 50)	***sovjetsko-jugoslavenski odnosi,*** *crveno-bijelo-plava zastava,* ***Lenjin-Staljinova Djela*** (1947: 45) *Narodno-oslobodilački pokret, Ilirski preporod,* ***Domovinski rat*** [7]*, Oktobarska revolucija,* ***Sovjetsko-jugoslavenski sporazum****, Komunistička partija.* (1947: 58)

Riječi iz poštovanja	
1940. (1941.)	**1947. (1951.)**
kraljevsko Veličanstvo, Vaša Uzoritosti, vojska Njegova Veličanstva, pismo Njegove Svetosti pape, od Njegove Svetosti patrijarha. (1940: 48; 1941: 46)	***(Iz Himne FNRJ*** [8]***): Putevi slave nek vječno Te vode, i stijeg Tvoj nek samo za pobjede zna!*** (1947: 59) *Sakupljeni radnici burno su pozdravili Maršala (mjesto: maršala Tita).* (1947: 59; 1951: 62)

6 U izdanju iz 1941. stoji rusko-turski rat (1941: 48).

7 Misli se na sovjetski Veliki domovinski rat (1941. – 1945.).

8 Pjesma se zove Himna FNRJ, ali nikada službeno nije postala himnom (iako je tekst autora Čedomira Minderovića 1946. godine pobijedio na natječaju za novu himnu), pa se isti primjeri više ne pojavljuju u izdanju iz 1951. jer nisu bili relevantni u novim okolnostima. http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/drzavni_simboli/himna.html, preuzeto 9.11.2016.

Pisanje *uzvičnika*	
1940. (1941.)	**1947. (1951.)**
Prođi me se, Bog s tobom! (1940: 74; 1941: 69)	***Republiko naša, pod suncem slobode duh Tvoj u vjekove nek ponosno sja!*** [9] (tekst *Himne FNRJ*, napomena M. B.) (1947: 62)

Zarez
1947. (1951.)
U Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji sva vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu.[10] (1947: 65; 1951: 68)
Dok traje obnova, nema odmora. (1947: 65; 1951: 68)
Na velikim zadacima obnove radit ćemo zajednički, kao što smo se zajednički i borili. (1947: 66; 1951: 69)
Morat ćemo uložiti mnogo truda i muke, ako hoćemo doživjeti procvat i sreću naše zemlje. (1947: 66; 1951: 69)
Danas se glas Jugoslavije čuje daleko, jer je ona narodna država. (1947: 66; 1951: 69)
Neprijatelj je upro sve svoje sile, kako bi razdvojio i uništio složne narode Jugoslavije. (1947: 66; 1951: 69)
Radni je čovjek svijestan, da radi za sebe i za svoju budućnost. (1947: 66; 1951: 69)
Naš Ustav zajamčuje građanima slobodu štampe, govora, udruživanja, zborova, javnih skupova i manifestacija. (1947: 67; 1951: 70-71)
Naša se narodna vlast svojski brine za radnike i namještenike, kao i za njihove porodice. (1947: 67; 1951: 71)
Danas je Jugoslavija bedem mira ne samo na Balkanu, već i u Srednjoj Evropi. (1947: 68; 1951: 71)

9 Isti se stih nalazi i u priručniku *Naš jezik* 1948: 37.

10 *Ustav* FNRJ, glava II., članak 6., str. 6. Ovo nije jedini primjer citiranja Ustava u pravopisu: Svaki građanin dužan je da radi po svojim sposobnostima; tko ne daje zajednici, ne može od nje ni primati, *Pravopis* 1947: 71-72; 1951: 74; *Ustav* 1946, čl. 32, str. 11.; Obrana domovine najviša je dužnost i čast svakoga građanina, *Pravopis* 1947: 61; 1951: 64; Ustav 1946, čl. 34., str. 12.

Stanka
1947. (1951.)
Nikada natrag – uvijek samo naprijed! (1947: 74; 1951: 77) *Danas postoji još jedna borba – borba za mir!* (1947: 74; 1951: 77) *Poštujmo srp i čekić (t. j. seljaka i radnika)* (1947: 76; 1951: 79) ***Sovjetski Savez – pobornik nezavisnosti i ravnopravnosti malih zemalja.*** (1947: 74)

4. Tekovine NOR-a

Naslijeđe *Narodnooslobodilačkoga rata*, s ideološkoga gledišta, čini bitnu okosnicu i, uz *bratstvo i jedinstvo*, jednu od temeljnih vrijednosti koje se propagiraju u poslijeratnim pravopisima. Iako doneseni primjeri, s pedagoškoga gledišta, nisu primjereni uporabi u školama i obrazovanju (spominjanje *mučenika*, *poginulih* i *osakaćenih* boraca), oni su, s ideološkoga gledišta, posve razumljivi. Ima ih mnogo i nedvojbeno kazuju tko je pobjednik, a tko su poraženi. Isticanje *žrtve* koja je podnesena u ratu trebalo je opravdati sve poslijeratne odluke koje su često bile u suprotnosti s propagiranom ideologijom zajedništva i jednakosti svih naroda.

Pisanje *uzvičnika*
1947. (1951.)
Neka je vječna slava našim mučenicima, koji su podnijeli najveće patnje i žrtve u borbi za pravo i slobodu naroda! (1947: 62; 1951: 65) *Sladak glas začuh: »Partizani, druže! Počivaj! Muke su ti osvećene!* (1947: 62; 1951: 65) *»Ajme meni, majko moja, sada je bez noge!!« zakuka sestra nad ranjenim borcem.* (1947: 63; 1951: 66)

Zarez
1947. (1951.)
Negdje šumi rijeka, negdje puške štekću, psi očajno laju, krvnik je u selu. (1947: 63; 1951: 66) *Sloboda nam nije poklonjena, već je otkupljena krvlju naših najboljih sinova.* (1947: 64; 1951: 67) *Sve žrtve, što su pale za našu slobodu, živjet će vječno u daljim pokoljenjima.* (1947: 65; 1951: 68) *Slava mladome borcu Ivi Loli Ribaru, Narodnom heroju!* (1947: 67; 1951: 70) *Našlo se mnogo što mrtvih, što ranjenih neprijatelja.* (1947: 67; 1951: 71) ***Neprijatelj pljačka gdje samo stigne.*** (1947: 71) ***Sudeći po žestini paljbe, naši su slomili neprijateljski otpor.*** (1947: 71) ***Ranjeni je borac duboko uzdahnuvši sklopio oči zauvijek.*** (1947: 71)

Dijalog	
1940. (1941.)	**1947. (1951.)**
Kad dođe dijete u jednu vodenicu, a to u njoj sjedi ćoso: „Pomoz' Bog, ćoso! – „Bog ti pomogao, sinko!" – „Bih li ja mogao tu malo samljeti?" –„Bi, zašto ne bi! Evo će se moje sad izmljeti, pa onda melji, koliko ti drago!" [11] (1940: 80; 1941: 75)	*»Vidio sam danas jednu jamaricu. Bila je kod mene u dućanu; kupovala je robu.« - A tko su to jamarice? - »To su one žene, koje su ustaše bacili žive u jamu. Neke od njih ostale su na životu i među mrtvima preživjele.«* (1947: 74; 1951: 77)

Stanka
1947. (1951.)
»Kad se vratiš kući, pozdravi mi majku, reci joj -«, ali bolesna drugarica grčevito zajeca i izgubi svijest. (1947: 73; 1951: 76) *Mrski je tuđinac pošao da potraži i prigrabi blago naše zemlje, pa našao u njoj – svoj grob.* (1947: 73; 1951: 76) *Tito – to smo mi, sve! – i vojska, i zemlja, i gora!* (1947: 74; 1951: 77) *Smrt fašizmu – sloboda narodu!* (1947: 74; 1951: 77)

Gramatike

Citatna građa u školskim gramatičkim priručnicima iz druge polovice 40-ih godina[12] može se također razvrstati u četiri već spomenute tematske cjeline:

1. bratstvo i jedinstvo: *Narodu je trebalo pokazati da bez bratstva srpskog i hrvatskog naroda nema slobode ni za Srbe ni za Hrvate* (Gramatika 1947: 88), *Drug je Marko hrvatskoga roda, al' je majka srpskoga naroda* (Gramatika 1947: 150; Naš jezik 1948: 37); *Hrvati, Srbi, Slovenci, Makedonci i Crnogorci povezani su međusobno nesalomivim bratstvom i jedinstvom* (Naš jezik 1948: 37)

2. omladina: *Kada je fašistička neman zarila svoje krvave pandže u tijelo naše domovine, našu Jugoslaviju, omladina Jugoslavije, na poziv Komunističke partije, bila je prva, koja je ustala, da brani svoju domovinu* (Gramatika 1947: 77); *Ovo je pruga. Sagradili su je sami omladinci* (Naš jezik 1948: 5)

3. socijalistička ideologija i zajedništvo (do 1948. sa SSSR-om): *Danas imamo bolje državno uređenje, nego što smo ga ikada imali* (Gramatika 1947: 68), *Da ne bi Tita i Staljina, propala bi naša domovina* (Gramatika 1947: 81); *Slobodoljubivi narodi, a naročito naši narodi i narodi Sovjetskog Saveza, borili su se hrabro i samoprijegorno protiv napadača* (Naš jezik 1948: 63), *Organizator ustanka i borbe protiv okupatora bila je Komunistička partija Jugoslavije, a sada je KPJ organizator izgradnje socijalizma u našoj zemlji* (Naš jezik 1948: 30)

4. tekovine NOR-a: *Golim prsima zadržavali su dalmatinski rodoljubi njemačke divizije* (Gramatika 1947: 173); *Naši narodi, na poziv Komunističke partije Jugoslavije, ustali su protiv okupatora. (...) Naša armija pobijedila je Nijemce i Talijane, i kod nas više nema okupatora* (Naš jezik 1948: 19)

U citatnoj građi u gramatičkim priručnicima upadljiva je tematska cjelina koja je u pravopisima uočljiva samo u tragovima. Riječ je o pozivima na osvetu i nemilosrdnost prema poraženom neprijatelju. Neprijatelj se u više takvih primjera prikazuje dehumanizirano.

---

11 V. S. Karadžić: Srpske narodne pripovijetke, priča: Laž za opkladu.

12 Konzultirane su Brabec–Hraste–Živkovićeva *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za III. razred gimnazije. Tvorba riječi, sintaksa i narječja* (Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1947.) i *Naš jezik. Gramatika i pravopis za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije* iz 1948., Ive Frola i Ivana Brabeca.

U primjerima koje donosi Brabec–Hraste–Živkovićeva *Gramatika... za III. razred gimnazije. Tvorba riječi, sintaksa i narječja* (Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1947.). dominiraju kao "pozitivne" moralne vrijednosti *mržnja* i *osveta* prema poraženomu neprijatelju. Usp. npr. ove: *Pionir Nikola je ponos razreda i škole... Divljom snagom i razbuktalom mržnjom jurnuo je na neprijatelja*. (Gramatika 1947: 101), *Mati mi je davno poginula od handžara, od ustaškog dara.,... Juče otac na samrti bio, divne mi je riječi besjedio: O moj sine, vrelo grmljavine, moja rijeko krvi buntovničke, moj vihore zapretane snage, o moj ognju pravednoga suda, ja ću svoje oči zaklopiti, a ti ćeš me borbom osvetiti.* (Isto: 156), *Otkad Marko u grobnici leži, naše srce za osvetom teži.* (Isto: 173).

U pojedinim primjerima izravno se poziva na kolektivnu likvidaciju dehumaniziranoga protivnika: *Tko će ove vukodlake natrti? Kazuj, Kozaro, tko će ih zatrti!,... Pomažu samo čvrste mišice, koje će zatrti pogano sjeme, izviđati rane, koje nam nebraća i neljudi zadadoše.* (Isto: 17). Krivima se proglašavaju ne samo ratni neprijatelji, nego i svi koji su s njim surađivali: *Bio je kriv, što je služio neprijatelja*. (Gramatika 1947: 74).

Smrt neprijatelja nešto je čemu bi se učenici trebali radovati: *Ha – ha – ha, platit će skupo svoju ofenzivu! – smijala se garava Smrt iz mitraljeskih cijevi Osme brigade*. (Isto: 145); *Aj, kako sam se radovao, kako sam se veselio, kad su gvozdene topovske bundeve praskale na drugom brdu dižući veliki dim, a kroz taj dim samo su po snijegu trčale i padale Švabe sitni kao mravi*. (Isto: 186)

U priručniku *Naš jezik. Gramatika i pravopis za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije* iz 1948., koji potpisuju Ivo Frol i Ivan Brabec i koji je tiskan u 50000 primjeraka u Zagrebu uz odobrenje Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske, u tekstu pod naslovom "Hrabri pionir" opisuje se kako su 1941. godine Kordunom počele "krstariti" tada još malene grupice partizana koje su napadale žandare i ustaše na cestama (ne postavljajući pitanje hoće li to možda izazvati odmazdu onih koje se napada). Zahvaljujući malenomu Franji koji je stanovao u kućici na pruzi i provukao se neopažen kroz lanac ustaških straža, partizani su uzmogli minirati prugu dok je njome prolazio "vlak pun Nijemaca i ustaša". Vlak se sav razbio, a neprijatelj je pretrpio veliku štetu (Naš jezik 1948: 17). Tim se prikazom pokazuje da se u borbi protiv neprijatelja ne smiju birati sredstva, niti da iz *borbe* zbog starosne dobi treba isključivati djecu.

Dehumanizacija protivnika uz paralelno veličanje vlastitih osobina zastupljena je i u priručniku *Naš jezik*: *Slobodoljubivi narodi, a naročito*

naši narodi i narodi Sovjetskog Saveza, borili su se hrabro i samoprijegorno protiv napadača. (…) Crvenoarmejci zauzeli su leglo fašističkih ljudoždera – Berlin. Oni su spasili svijet od krvožednih okrutnika (Isto: 63).

U citatnoj građi gramatičkih priručnika više se puta naglašava razlika između stare, monarhističke Jugoslavije, koja se prikazuje kao *tamnica naroda* i nove, socijalističke, u kojoj su navodno svi narodi i narodnosti ravnopravni i u kojoj se poštuju njihove posebnosti: *Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci bili su neravnopravni državljani Jugoslavije* (Isto: 49); *U staroj Jugoslaviji naši narodi nisu mogli živjeti u zadovoljstvu, jer je »ona bila najtipičnija zemlja nacionalnog ugnjetavanja«* (Isto: 92); *Ralo i motika postadoše u staroj Jugoslaviji simbolom našeg robovanja* (Isto: 173); *U …ratnoj*[13] *Jugoslaviji kapitalisti su tlačili radne mase* (Naš jezik 1948: 59).

Ponovna uspostava "poštene" jugoslavenske države predstavlja se glavnim dostignućem jugoslavenske Komunističke partije: *Kada je fašistička neman zarila svoje krvave pandže u tijelo naše domovine, našu Jugoslaviju, omladina Jugoslavije, na poziv Komunističke partije, bila je prva, koja je ustala, da brani svoju domovinu*. (Gramatika 1947: 77).

Glavni *neprijatelj* u citatnoj građi poslijeratnih hrvatskih gramatika jesu Nijemci i *domaći izdajnici* kao rušitelji Jugoslavije i, prije svega, sljedbenici hrvatske nacionalne ideologije koja je svoju državnotvornost željela izraziti u okvirima Nezavisne Države Hrvatske. Protuhrvatska agitacija bila je toliko snažna da autori gramatičkih priručnika smatraju nužnim u primjerima ukazivati na to da nisu svi Hrvati ustaše: *Namrgodio se Staniša i procijedio kroz zube, da svi Hrvati nisu ustaše, da su oni naša braća.* (Gramatika 1947: 94).

Pravdajući zauzimanje i rušenje crkvenih objekata i protjerivanje i likvidaciju brojnih svećenika, ponajviše franjevaca, u jednom se primjeru franjevci izravno optužuju za to da su zajedno s ustašama pucali po partizanima: *Mi smo se smjestili u samostanu. Franjevaca u njemu sada nema, a prostran je, gotovo neoštećen. Nastradala je grdno velika samostanska crkva, što je fratri i ustaše bijahu prometnuli u tvrđavu protiv partizana pa iz nje pucali*. (Isto: 191, usp. Šumanović 2016: 423-424).

Primjeri u gramatičkim priručnicima poručuju da pobjedom nad *domaćim izdajnicima* i *neprijateljima* borba nije gotova i da se nastavlja protiv novih neprijatelja socijalizma i socijalističkoga napretka: *Sada sanjaju o gospodstvu nad svijetom sjeveroamerički bogataši. Oni bi htjeli,*

13 Zadatak je da se umjesto točkica uporabi prefiks *pred – pret*.

da im se pokori sav ostali svijet. Napredni ljudi svih zemalja borit će se nemilosrdno protiv tih imperijalista. (Naš jezik, 1948: 63)

Kako bi KPJ prikazala sebe kao jedinoga istinskoga borca za interese širokih narodnih masa, u gramatičkim priručnicima obezvrjeđuje se i HSS i njegovo vodstvo: *Mudro je šutio gospodin Maček, a njegovi agenti blatili su obraz narodnih boraca i nagovarali su domobrane, da ostanu, gdje su* (Gramatika 1947: 71). A da bi se čitateljstvu prikazalo da su komunisti jedina alternativa, povezuje ih se s Matijem Gupcom, koji je u hrvatskom narodu ostao upamćen kao borac za pravicu. U pojedinim primjerima njega se slavi kao prvoga revolucionara kojega je borbu tek NOB uspio dovršiti: *Iz pjesme »Gupcu«: Ti ustao si prvi, da oslobodiš čovjeka! Tražio si lijeka, da ne robuje brat bratu dovijeka. Oholost, lakomost i nasilje da nestane, a pravica života ljudskog da osvane. Teško je bilo. Znao si, gdje ti je mjesto.* (Gramatika 1947: 77); *Matija Gubec ostao je stoljećima u srcima hrvatskog naroda kao borac za narodna prava. Njegova misao o slobodi ostvarena je u Narodno-oslobodilačkoj borbi.* (Naš jezik 1948: 50)

Iz citiranih je gramatičkih priručnika vidljivo da i školski priručnici stoje u službi društveno-političkoga preodgoja stanovništva s ciljem stvaranja integrativnoga jugoslavenskoga "bratstva i jedinstva" komunističke orijentacije (usp. Ogrizović 1982: 268, 272, 275–276, 283–284).

Zaključak

Ideološke smjernice koje je zacrtao Agitprop vidljive su u Boranićevu pravopisu iz 1947. te u gramatičkim priručnicima iz 1947. i 1948. godine u brojnim primjerima u kojima se tematski obrađuju Drugi svjetski rat i poslijeratni razvoj Jugoslavije po sovjetskom uzoru. Svi potencijalni primjeri u kojima se moglo iščitati kršćansko naslijeđe u pravopisu iz 1940. godine (a koji razmjerno gledano nisu bili brojni) u poslijeratnim izdanjima izbačeni su u skladu s komunističkom indoktrinacijom[14] i zamijenjeni primjerima po mjeri socijalističkoga odgoja (i preodgoja).

14 Kako navodi Spehnjak (2002: 260-261), novine su još 1945. objavljivale božićne čestitke i čestitale Božić svojim čitateljima, ali već 1946., u skladu s novom indoktrinacijom, prestaju s takvom praksom, a od 1947. i 1948. vodi se politika da Božić bude radni dan kako bi se ostvarili zacrtani planovi razvoja zemlje.

U Boranićevu pravopisu iz 1947., u odnosu na pravopis iz 1940., primjećuje se sljedeće:

U primjerima se mogu izdvojiti 4 tematske cjeline koje se veličaju: *bratstvo i jedinstvo*, *omladina*, *socijalističko zajedništvo*, *tekovine NOR-a*.

Izbačeni su svi primjeri s kršćanskim obilježjima (osim pisanja blagdana, odnosno praznika, 1940. *svetkovina,* kako se navodi u Pravopisu), a umjesto njih su stavljeni primjeri sa socijalističkim nazorima.

Boranić se, slično kao i 30-ih godina, donekle ogradio unošenjem primjedbe da je riječ o *prerađenom* izdanju, jer je posve jasno da je pravopis iz 1947. morao proći redakciju političkih odbora Agitpropa pa su i primjeri usklađeni s tim.

Iako se u Boranićevu Pravopisu ne kaže izrijekom (kao 30-ih godina) po čijim su naredbama uvedene promjene, može se pretpostaviti da je riječ o smjernicama Agitpropa koje su tada prevladavale i koje su svojim ciljevima nastojale podrediti cjelokupno kulturno stvaralaštvo.

Školski gramatički priručnici, *Gramatika* iz 1947. i *Naš jezik* iz 1948. godine, još rigoroznije provode zacrtane smjernice KPJ slaveći socijalističko društveno uređenje ugledajući se na sovjetski tip na čelu sa Staljinom kojega se, uz Tita, i u udžbeniku iz 1948. veliča (vidjeti primjer *Staljin kao učenik*, str. 94). Veliku razliku naspram pravopisa čine primjeri u kojima se opravdavaju danas poznati komunistički zločini tako što se poraženim protivnicima odriču ljudske osobine i prikazuje ih se kao *fašističke zločince* kojima bi i *sjeme* trebalo *zatrti*.

Analizirani primjeri dio su planske promidžbe komunističke ideologije ugledanjem na tadašnji SSSR, pri čemu se zadiralo u sve sfere kulturno-društvenoga života, od odgoja i školstva pa sve do tiska novina i socijalističke književnosti. Takva se ideologija ocrtava i u školskim priručnicima koji u donesenim primjerima prate zadane smjernice ističući zajedništvo svih socijalističkih zemalja na čelu sa SSSR-om (osim pravopisa iz 1951.) uz vodstvo komunističke partije. Upravo su školski udžbenici, svojim strogo kontroliranim sadržajem, trebali poslužiti za što bržu provedbu takvih ideja s pomoću kojih su se, na koncu, *narodi i narodnosti* trebali stopiti u jedinstvenu naciju pod vodstvom KPJ.

Literatura:

Boranić Dragutin. 1940. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 4. izdanje, Zagreb

Boranić Dragutin. 1941. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 8. izdanje, Zagreb

Boranić Dragutin. 1947. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 9. prerađeno izdanje, Zagreb

Boranić Dragutin. 1951. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 10. izdanje, Zagreb

Brabec, Ivan; Frol, Ivo. 1948. *Naš jezik. Gramatika i pravopis za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske

Brabec, Ivan; Hraste, Mate; Živković, Sreten. 1947. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za III. razred gimnazije. Tvorba riječi, sintaksa i narječja*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske

Dimić, Ljubodrag. 1988. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945 – 1952.* Beograd: IRO Rad

Goldstein, Ivo. 2008. *Hrvatska povijest*. Biblioteka Jutarnjeg lista, edicija "Povijest svijeta", knj. 21. Zagreb: Europapress holding

Jandrić, Berislav. 2005. *Hrvatska pod crvenom zvijezdom – Komunistička partija Hrvatske 1945. – 1952. Organizacija, uloga, djelovanje*. Zagreb: Srednja europa

Karadžić, Vuk Stefanović. 1849. Srpske zdravice. U: *Kovčežić za istoriju jezik i običaje Srba sva tri zakona u Beču, u štampariji jermenskoga manastira 1849.*, http://www.rastko.rs/rastko-bo/ljudi/vkaradzic-zdravice_l.html, preuzeto 9.11.2016.)

Karadžić, Vuk Stefanović. 1853. Laž za opkladu. U: *Srpske narodne pripovijetke*, https://www.rastko.rs/knjizevnost/usmena/vkaradzic-price/vkaradzic-price_2.html#_Toc511542850, preuzeto 9.11.2016.

Ogrizović, Mihajlo. 1982. Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini. U: *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol.11, Zagreb, str. 233-288.

Ristanović, Slobodan V. 2014. *To su naših ruku dela – Herojska i slavna ep-*

opeja omladinskih radnih akcija 1941–1990. Beograd: Одбор ветерана - градитеља Београда Удружење учесника омладинских радних акција и волонтера Србије

Spehnjak, Katarina. 2002. *Javnost i propaganda – Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945. – 1952*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet

Šarić, Tatjana (2010), Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945-1952. U: *Radovi* – Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 42, Filozofski fakultet, Zagreb, str. 387-424.

Šumanović, Vladimir. 2016. Pitanje autentičnosti izvješća 26. dalmatinske divizije 8. dalmatinskom korpusu od 16. veljače 1945. o zauzimanju Širokoga Brijega. *ČSP* 2., 411-430.

Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije. 1946. preuzeto 9.11.2016. s http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html

Communist Ideology in Croatian teacher's handbooks post-WWII

Teacher's handbooks printed immediately after World War II, differed from the previous ones by introducing political ideologemes aimed at political indoctrination of the students. The first post-war issue of Boranić's *Gramatika* (Grammar), published in Federal People's Republic of Yugoslavia in 1947, is compared to the 1940 issue and newly written 1947 and 1948 grammar handbooks are analyzed *Croatian or Serbian Language Grammar Textbook for Grammar School, Grades III* (*Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za III. razred gimnazije*, Brabec, Hraste & Živković; *Word forming, Syntax and Dialects Tvorba riječi, sintaksa i narječja,* 1947; *Our Language: Grammar and Ortography Textbook for Elementary School, Grades VII and Grammar School, Grades I Naš jezik. Gramatika i pravopis za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, Frol & Brabec, 1948) and it is evident that the statement is also valid for grammar and orthography textbooks written for schools.

Key words: Dragutin Boranić; Ivan Brabec; Ivo Frol; orthography; grammar; ideology; communism; Christianity; Yugoslavia